

ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

УДК 792.023 (477)

М.П. САВЕЛЬЄВА

СЦЕНІЧНІ ВЕРСІЇ ТВОРІВ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДРАМАТИЧНОГО ТЕАТРУ

У статті висвітлено творчі принципи драматичної трансформації творів Ольги Кобилянської на сцені Чернівецького академічного обласного музично-драматичного театру ім. О.Кобилянської у 40-60 рр. XX ст.

Проаналізовано сценічні версії прозових творів О.Кобилянської «Земля», «У неділю рано зілля копала...» та «Вовчиха», здійснені В.Васильком та Є.Золотовою.

Ключові слова: сценізація, сюжет, художнє трактування, сценічна версія.

М.П. САВЕЛЬЄВА

СЦЕНИЧЕСКИЕ ВЕРСИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ОЛЬГИ КОБЫЛЯНСКОЙ В ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ДРАМАТИЧЕСКОГО ТЕАТРА

В статье отражено творческие принципы драматической трансформации произведений Ольги Кобылянкой на сцене Черновицкого академического областного музыкально-драматического театра им. О.Кобылянской.

Проанализировано сценические версии прозаических произведений Ольги Кобылянкой «Земля», «В воскресенье рано зелье копала...» и «Волчиха», осуществленные В.Васильком и Е.Золотовой.

Ключевые слова: сценизация, сюжет, художественная трактовка, сценическая версия.

M.P. SAVEL'IEVA

STAGE VERSIONS OF OLGA KOBLYANSKA'S WORKS IN HISTORY OF UKRAINIAN DRAMATIC THEATRE

The article reflects creative principles of dramatic transformation of O. Kobylanska's works at the stage of Chernivtsy academic regional music and drama theatre named after O. Kobylanska in 40-60 of the XX-th century. Stage versions of stories by O. Kobylanska such as «Zemlya», «U nedilyu rano zillya kopala « are analysed they were done by V/ Vasylo on the play «Vovchyha» in the staging of E. Zolotova.

Key words: staging, script, artistic interpretation, stage version .

Українське мистецтво на всіх етапах свого історичного розвитку активно включало в творчий діалог з суспільством твори літературної класики. Інтерпретуючи їх з позицій свого часу, театр висвітлював в них ті аспекти, які викликали найбільший інтерес сучасників. Нові прочитання класичних творів були покликані виявляти об'єктивний зв'язок часів, ставати безпосередніми учасниками нових суспільних подій.

Значне місце у цьому процесі займали інсценізації творів класичної літератури. Кращі сценічні втілення відомих творів Т.Шевченка, І.Франка, В.Стефаніка, Панаса Мирного, О.Кобилянської та ін. часто відкривали в творчості великих письменників такі соціально-філософські і морально-етичні пласти, які сприяли осягненню суті складних і суперечливих реалій дійсності, усвідомленню загальнолюдського змісту тих історичних змін, які відбуваються в суспільстві.

В українському театрознавстві проблема сценізації епіки дискутується вже не одне десятиліття. Сценічні версії творів літератури широко розглядалися у працях Ю.Станішевського, Р.Коломійця, Ю.Богдашевського, О.Кулика та ін.

Мета статті – висвітлити творчі принципи драматичної трансформації творів Ольги Кобилянської на Чернівецькій сцені, здійснені відомими режисерами українського драматичного театру В.Васильком та Є.Золотовою.

Досліджуючи «вічні» питання добра і зла, життя і смерті, кохання і ненависті, справедливості і неправди в їх конкретно-історичному, соціальному і філософському звучанні, твори літератури в «спробах її сценічного вивчення» допомагають театрові проникати в глибину складних духовно-моральних конфліктів особистості, сприяють виявленню поліфонії людських долі і характерів у нерозривному зв'язку з історичною течією часу.

В історії опанування українським театром творів літературної класики одне з чільних місць належить сценічним прочитанням творів Ольги Кобилянської. Найвагомими серед них є сценічні втілення таких відомих повістей великої буковинської письменниці, як «Земля» та «В неділю рано зілля копала...»

Автором перших сценічних версій цих творів став відомий режисер українського театру, учень і послідовник Л.Курбаса, В.Василько. Звернення В.Василька до сценізації «Землі» О.Кобилянської (1947) було пов'язане з наміром режисера збагатити репертуар очолюваного ним Чернівецького музично-драматичного театру вагомою, психологічно і соціально насиченою виставою на місцеву тематику. Твір О.Кобилянської, відзначений І.Франком як «повний глибокої поезії великий роман з селянського життя, що малював страшну драму братовбивства за володіння землею» [2, с. 93] (до того ж написаний на основі реального факту братовбивства, що мав місце в 1894 р. в с. Димка на Буковині і отримав найширший резонанс), відповідав цій меті якнайбільше. Повість О. Кобилянської виходила на рівень широких соціальних узагальнень.

Працюючи над інсценізацією «Землі», сюжет якої сама Ольга Кобилянська визначила як «трагедію селянської сім'ї», В.Василько прагне надати сценічному варіантові повісті широкого соціального звучання. Першорядну увагу він приділяє розкриттю центральної проблеми твору, сформулювавши її як «людина і власність». В контексті поставленої проблеми основний драматичний конфлікт інсценізації вирішувався режисером як «боротьба селянина за землю» – свою одвічну мрію і єдиний засіб існування. Разом з тим важливу умову створення повноцінного сценічного варіанта твору В.Василько вбачав у збереженні не тільки сюжетної канви повісті та її ідейного звучання, а й художнього стилю письменниці, атмосфери життя буковинського краю, своєрідність етнографічного побуту народу, його культури. В.Василько органічно, не порушуючи стильових особливостей твору О.Кобилянської, вплітає в художню канву вистави етнографічний матеріал, зібраний в поїздках по селах Буковини самими учасниками постановочної групи, зокрема народні звичаї та обряди, загострює соціальне звучання окремих епізодів, а окремі місця повісті, що мали принципове значення для реалізації ідейного задуму, доповнює. Так, не порушуючи художнього стилю твору, режисер вводить в інсценізацію сцену весілля Парасі та Тодорики, епізод з армійського життя Михайла, про що в повісті лише згадується, значно розширює сцену похорону.

«Весілля мало бути, – писав пізніше В.Василько, – не розважальною сценою, не етнографічною, а пізнавальною, з ідейним навантаженням і соціальною значимістю. Продаж єдиної коханої дочки заради клаптика землі – невід’ємна тема і повісті, і п’єси. Весілля також було необхідне з композиційних міркувань. Світла мажорна сцена з життя народу – протиставлення до сцени вбивства, похорону, де відбувається прозріння Івоніки, – ідейна кульмінація п’єси, в якій драма Івоніки підноситься до трагедійного звучання.

У цьому була гра на контрастах. Земля – щастя, земля – прокляття. Весілля – похорон. Добро – зло» [5, с. 348].

Концептуально важливою в загальному задумові вистави була також сцена похорону Михайла. Розширена за рахунок введення похоронного обряду, ця сцена за своєю психологічною силою і образною насиченістю займала у виставі центральне місце. «Гут етнографічний елемент, насичений глибоким драматизмом, досягав справжньої трагедійної сили» [1, с. 37].

Треба підкреслити, що в роботі над повістю В.Василько дотримувався принципу максимального збереження поетики і змісту літературної основи і вдавнявся до змін лише в окремих випадках – для посилення соціального чи психологічного звучання вистави. Режисер активно використовував сценічні засоби образної і пластичної мови та театральні ефекти.

Творчий задум постановки визначив і художню трактовку персонажів повісті. Головний герой вистави Івоніка Федорчук (арт. В. Сокирко) – це образ хазяїна, трудівника, турботливого глави сім’ї і люблячого батька. Основні риси його характеру – чесність, доброта, духовна щедрість. Від природи спокійний і м’який, Івоніка у виставі здатний піднятися до пронизливого бунту проти вовчих законів життя і самої долі. У сцені похорону сина, ніби прозрівши, з несамовитою ненавистю він проклинає землю, побачивши в ній одвічного ворога людини: «Бери його, бери і спряч! Праця і кров моя пішли в тебе, а тепер бери ж і його. Не для тебе, синку, була земля, не для тебе була вона, а ти для неї» [4, с. 95].

Яскраві і психологічно виразні у виставі й інші образи – Марії, дружини Івоніки, його синів – Михайла і Сави та ін.

Разом з тим інсценізації були властиві й окремі недоліки. Непереконливою і тенденційною, на думку театральних критиків, виглядала довільно дописана В.Васильком до тексту О.Кобилянської фінальна тирада Івоніки про те, що землю треба справедливо розділити, щоб люди не гризлися за неї, як вовки [12]. Адже в своєму творі Ольга Кобилянська не тільки не показує класової боротьби, а й не дає натяку на неї. Тому подібний переверот у свідомості Івоніки – очевидний відступ від концепції О.Кобилянської, яка не змалювала і не вбачала в Івоніці соціального героя. Вона неодноразово підкреслювала затурканість свого героя і смутність його уявлень про устрій і суспільні відносини [11, с. 278-279]. Так само неодноразово відзначалась критикою перевантаженість окремих сцен фольклорно-етнографічним матеріалом, що іноді порушувало гармонійність вистави і послаблювало звучання важливих сюжетних мотивів [9]. Ці зауваження вказують перш за все на те, наскільки обережно повинен поводитись автор інсценізації з текстом літературного першоджерела, коректуючи чи доповнюючи його.

Проте, не дивлячись на висловлені зауваження, постановка «Землі», здійснена В.Васильком на сцені Чернівецького театру, стала справжнім зразком театральної інсценізації. В.Василько зумів переосмислити і перебудувати епічну тканину повісті за законами і логікою драматичного жанру. В основу побудови інсценізації він поклав ідейний задум письменниці, внутрішній драматизм подій і художньо-естетичну специфіку повісті. Він не тільки зберіг стильові особливості письменниці, а й надав творові неповторного, зримого колориту, збагатив матеріал повісті новими смисловими гранями та живою емоційністю. Тому, на нашу думку, не буде перебільшенням сказати, що сценізація «Землі» В.Васильком подарувала творові Ольги Кобилянської друге художнє життя.

В 1966 р. режисером Львівського обласного драматичного театру (м. Дрогобич) В.Опанасенком був створений ще один сценічний варіант повісті. Вистава «Земля» була

здійснена театром в нетрадиційному ключі, в принципах умовності і стилізації, і отримала неоднозначну оцінку громадськості і театральної критики [3].

Творчий успіх вистави «Земля» на Чернівецькій сцені надихнув В.Василька на сценізацію ще одного твору буковинської письменниці. В 1949 р. на сцені Одеського театру, куди він перейшов працювати, режисер здійснює постановку повісті О.Кобилянської «В неділю рано зілля копала...».

Відомо, що саме цю повість Ольга Кобилянська вважала найбільш придатною для сцени. Вона навіть зробила спробу, правда невдалу, її переробки в п'єсу. Не встигла здійснити сценізацію твору на прохання подруги і Леся Українка. Вперше повість побачила вогні рампи на початку 20-х рр. на сцені Косівського аматорського театру. Проте створена п'єса високої художньої якості не мала [10, с. 54].

Нову серйозну спробу інсценувати повість зробив у 1936 р. буковинський письменник Г.Карбулицький. Як відзначає В.Вознюк, інсценізація І.Карбулицького мала певну цілісність і завершеність, проте в ній автором було зроблено ряд дрібних змін, перестановок тексту, які заплутували логіку розвитку подій та характерів. Окрім цього, в інсценізації були підкреслені мотиви расовості, акцентувались елементи містики та фаталізму, що було відступом від художньої природи повісті О. Кобилянської [6].

Справжнє сценічне життя повісті почалося з інсценізації В.Василька. Режисер корінним чином спирався на досвід сценізації «Землі» [6, с. 165]. Він відкидає деякі другорядні мотиви та деталі і організовує драматичну дію навколо розвитку взаємин головних персонажів – Гриця і Тетяни. Прагнучи вияскравити ідейний зміст твору, Василько в певній мірі перебудовує матеріал повісті, а саме: послаблює властиві їй деякі елементи містики та фаталізму; відсікає такі тематичні мотиви, як тема расовості, спадковості, спокутування; вводить новий персонаж – циганку Мидору, а також додаткові сцени і монологи. Для загострення соціального змісту твору (знову ж таки очевидна данина політичній заангажованості соціалістичного реалізму) матір Тетяни – Дубиху – він зображує не багатою, як у повісті, а бідною вдовою, репрезентуючи таким чином сюжет повісті, визначений письменницею як «трагедія кохання», ніби в двох ракурсах – загальнофілософському і соціальному.

Дійовим стержнем інсценізації стає драма сердець як уособлення однієї з «вічних» проблем – проблеми несумісності принципово різних духовних світів: чистого, сталого і глибокого духовного єства Тетяни і поверхневої та непослідовної натури Гриця.

Основний драматичний конфлікт був визначений автором інсценізації як боротьба за щастя і реалізувався в сценічному варіанті повісті через зіткнення бажаного і дійсного в житті і вчинках головних персонажів. Безмежним полем розгортання конфлікту стає духовний світ героїв, сфера їх уявлень про справжні цінності життя і реальні життєві стосунки.

Виходячи з жанрової природи сценічної дії, В.Василько переводить оповідь з описово-зображального плану в дієво-виражальний, вибудовує дієві діалоги, багатолюдні масові сцени, наповнюючи їх драматичною активністю і театральною образністю.

Разом з тим режисер шукає шляхів сценічного втілення стильових особливостей твору і своєрідності авторської поетики. Повість пронизана описами прекрасної карпатської природи, романтизованої і одухотвореної в руслі народних повір'їв і легенд. Особливе значення і смисл мають у творі образи-символи – наскрізні деталі характеристик персонажів, які письменниця використовує для посилення емоційно-образного змісту твору.

Для сценічної реалізації цих особливостей авторської поетики Василько використовує такі компоненти сценічної виразності, як стиль акторського виконання (романтична піднесеність, поетизація краси, людських почуттів тощо), а також відповідне художньо-декораційне оформлення.

Провідна роль у розкритті ідейно-художнього змісту вистави належала головним персонажам повісті – образам Гриця і Тетяни (арт. В. Круль і В. Туз), які трактувались відповідно до поставленої проблеми.

Як і в «Землі», в інсценізації «В неділю рано зілля копала...» режисер вдається до збагачення художньої тканини вистави фольклорно-етнографічними елементами: піснями,

танцями, циганськими народними обрядами [7]. Цей своєрідний синтез драматичної дії і музичного, хореографічного та обрядово-пісенного оформлення увиразнював внутрішню музичність повісті О.Кобилянської, створював поліфактурну архітектуру вистави, підкреслював лінію розвитку основного драматичного конфлікту.

В кінцевому рахунку слід підсумувати, що інсценізація повісті «В неділю рано зілля копала...», здійснена В.Васильком на сцені Одеського театру, стала новим, плідним кроком в театральному опануванні творчості «гірської орлиці», як називали Ольгу Кобилянську її сучасники. Гортаючи численні театральні рецензії [14], можна з певністю сказати, що ця вистава стала важливою мистецькою подією в житті українського театру. З іншого боку, сценічна версія повісті, запропонована В.Васильком, без сумніву, збагатила уяву глядача і про цей твір, і про творчість О.Кобилянської загалом.

В 1963 р. до 100-річчя з дня народження «гірської орлиці» в Чернівецькому театрі ім.О.Кобилянської на основі декількох новел письменниці була поставлена вистава під назвою «Вовчиха». Автором літературної основи вистави був актор театру О.Ананьєв. Продовжуючи традицію сценізації творів О.Кобилянської В.Васильком, О.Ананьєв вибирає форму традиційної п'єси, збагативши її музичним та пісенним фольклором у дусі традиційної класичної вистави.

Сюжетним стрижнем інсценізації стала новела «Вовчиха», доповнена мотивами інших новел письменниці («Банк рустикальний», «Лист невідомого солдата») [13]. О.Ананьєв дещо змінює сюжетні лінії новел. З числа персонажів він виключає третього сина Жмутів – Миколу, а властивий йому дух бунтарства втілює в образі Юрка, родичка Жмутів Касандра стає нареченою, а потім «невінчаною вдовою» молодшого сина Жмутів – Якова (в інсценізації вона Оксана) і т.ін. Були внесені певні корективи і в образ самої Вовчихи.

Але все ж, не дивлячись на сюжетні зміни, О. Ананьєву вдалось зберегти в інсценізації дух новели, її ідейно-художній зміст, в якому своєрідно (через заперечення) звучала тема духовної гідності людини. В результаті, шляхом творчого синтезу декількох новел письменниці автор зміг створити цілісний драматичний твір, в якому з великою художньою силою прозвучав один з провідних мотивів творчості О.Кобилянської – тема згубної сили грошей на психологію і душу людини.

О.Ананьєв виводить на перший план не психологічні і духовні аспекти проблеми, а соціальний зміст. Звичайно ж, з позицій нашого сьогодення, часів суверенної, незалежної України, можна було б посперечатися з автором інсценізації про правомірність такого підходу до театральної трансформації цих новел Кобилянської, закинути докір про те, що естетська природа письменниці була більше схильна аналізувати і засуджувати потворне як явище в людському суспільстві, в яких би формах воно не проявлялось – духовних чи соціальних, і аж ніяк не обмежувалось власне соціальною сферою. Проте інсценізація «Вовчихи» належала своєму часові і була створена в руслі відповідних художніх традицій інтерпретації класики, коли наріжним каменем її сценічного втілення виступали передусім соціальні мотиви.

Але навіть на ті часи надто спірним виглядав фінал п'єси, в якому Зоя Жмут підпалює власний дім, що за задумом автора мало символізувати її стихійно-імпульсивний протест проти пануючих соціальних порядків. Такий фінал викликав справедливі сумніви критики, бо йшов врозріз і з трактовкою образу Вовчихи в літературному першоджерелі і з логікою розвитку її образу в самій п'єсі. «Передбачуване в оповіданні Кобилянської поступове згасання яскравої, діяльної індивідуальності Зої Жмут, – зауважує В. Гаккебуш, – виглядає куди більш органічним. А миттєва моральна катастрофа, показана на сцені, здається в контексті всієї п'єси невинуватою театральною, вносить в спектакль елементи невластивого йому мелодраматизму» [8].

Так само досить чужорідними в інсценізації були і сцени соціального прозріння Зої в фіналі, коли вона виголошувала прокляття на адресу цісаря, який погубив на війні її сина, бога і панського банку, оскільки надавали героїні рис невластивого творчості О.Кобилянської революційного радикалізму.

Як відомо, в основу новели «Вовчиха» лягли реальні події. Режисер Є.Золотова, яка здійснювала постановку вистави, побувала з постановочною групою на місці подій, в селі Рідківці на Буковині. Знайомство з місцевістю, зустрічі та бесіди з тими, хто особисто знав прототип Зої Жмут, допомогли театральному колективові глибоко і тонко відтворити поетичну і психологічну атмосферу подій.

В результаті, незважаючи на названі вище елементи відступу від літературної основи, чернівчанам вдалося створити яскраву, емоційно і психологічно насичену виставу, яка репрезентувала новелістику Ольги Кобилянської на новому, психологічно загостреному і емоційно-видовищному рівні. Значною мірою цьому сприяла постановочна майстерність Є.Золотової і акторська майстерність виконавиці ролі Зої Жмут Г.Янушевич. Вистава йшла на сцені чернівчан двадцять років.

Проведена реконструкція і побіжний аналіз сценічних втілень творів О.Кобилянської в українському театрі середини століття ще раз переконують у тому, що саме театр у своїх взаємозв'язках з літературною класикою здатний вдихнути нове життя в твори видатних майстрів минулого, вписати їх у контекст розвитку національної художньої культури, надати класичному змістові сучасної форми вираження, тобто, кажучи інакше, виконувати щодо літературної класики герменевтичну роль. Саме тому практично значимим і актуальним видається з'ясування методологічних основ процесу сценізації, центральними пунктами яких в нашому дослідженні виступають:

- визначення сюжету літературного джерела;
- постановка ключової проблеми твору;
- її розгортання і вирішення в розвитку наскрізного драматичного конфлікту;
- реалізація сюжету через розвиток взаємин системи персонажів за умови збереження при цьому сутнісного ідейно-духовного змісту та поетики літературної основи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєв А., Віхрєв В. В.С.Василько /Андрєєв А., Віхрєв В. – К., Мистецтво, 1949 – 38 с.
2. Бабишкін О.К. Ольга Кобилянська. Нарис про життя і творчість /Бабишкін О.К. – Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1963.- 192 с.
3. Богдашевський Ю. Свій погляд на землю /Ю.Богдашевський // Молодь України. – 1966. – 28 червня.
4. Василько В.С. Інценізації /В.С.Василько. – К.: Мистецтво, 1987. – 156 с.
5. Василько В.С. Театру віддане життя /В.С.Василько. – К.: Мистецтво, 1984 – 407 с.
6. Вознюк В.О. Про Ольгу Кобилянську: Нові матеріали; Роздуми; Знахідки. /В.О.Вознюк. – К.: Дніпро, 1983. – 183 с.
7. Волков Ф. У неділю рано зілля копала... /Ф.Волков // Чорноморська комуна. – 1956. – 18 березня.
8. Гаккебуш В. Своя тема /В.Гаккебуш // Правда України. – 1966. – 17 августа.
9. Громов Л. Земля /Л.Громов // Молот. – 1949. – 12 августа.
10. Демочко К. Мистецька Буковина /К.Демочко. – К.: Мистецтво, 1968 – 175 с.
11. Кобилянська О.Ю. Земля. Твори в 2-х тт. – Т. 2. – /О.Ю.Кобилянська. – К.: Дніпро, 1983. – 571 с.
12. Найхин С. Земля /С.Найхин // Комуніст. – 1954. – 1 июня.
13. Сулятицький Т.В. Чернівецький театр імені О.Ю. Кобилянської /Т.В.Сулятицький. – К.: Мистецтво, 1987. – 123 с.
14. Щербаков О. Нев'янучі маки /О.Щербаков // Чорноморська комуна. – 1982. – 20 квітня.